

RİZE HEMŞİN YÖRESİ OSMANLI MEZAR TAŞLARI VE KİTABELERİ

*Veysel ATACAN**

Bugün Çamlıhemşin ve Hemşin olarak yer alan ilçeler 1946'dan önce Hemşin olarak anılırdı. Ardeşen, Fındıklı, Çayeli, Pazar ve İkizdere'nin yüksek köylerinden bazıları da Hemşin'e bağlı yerleşim yerleriydi. Yöre-ye 1071 öncesinde Türk boylarının göç ve yerleşimleri olmuşsa da, Hemşin, ilk olarak 1071'de Malazgirt meydan muharebesi sonrasında Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştır. Savaş sonrasında 1072'de Alpaslan tarafından bölgeye 70.000 yaylacı ve göçer Türk yerleştirilmiştir. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Oymak, Aşiret ve Cemaatler* kitabında bölgeye Yörük taifesinden Tanrı Dağı Yörüklerinin yerleştirildiğini yazmaktadır. Bölge 1184'te Trabzon-Pontus İmparatorluğu sınırları içinde gözüke de arazinin dağlık ve ormanlık olmasından dolayı Türk gelenek ve göreneklerini sürdürmüşlerdir.

Tarih kaynakları, Doğu Karadeniz'in bu dağlık bölgesinde yaşayanlar hakkında Müslüman-ı Kadim, 1461 öncesi Müslümanları olarak bahsetmekte ve tarih kaynaklarını bölgede bulunan Osmanlı mezar taşlarının kitabeleri ve köç heykelli mezar taşlarının varlığı, çeşme ve konakların kitabeleri ve Osmanlı tahrir defterleri doğrulamaktadır.

Hanefi Bostan 15 ve 16. asırlarda *Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadi Hayat* kitabında, 1486 tarihli Osmanlı Tahrir defterinde Hemşin Zaiminden bahsedilmesi, 1515 tarihli defterde de Hemşin Zaimi ve Seraskeri ve "Hemşin-i Bala" adlı kale yöneticilerinden bahsedilmesinin o tarihlerde Hemşin'in kaza olmasından kaynaklandığını 1515-1532 tarihlerini taşıyan Tımar İcmal Defterinde "vilayet-i Hemşin" ve "nahiye Hemşin" tabirlerinin geçmekte olduğunu yazmakta ve nüfusu hakkında

* Veysel Atacan, araştırmacı, Ankara, veyselatacan@yahoo.com.

bilgi vermektedir. 1520'de Hemşin kazasına tabi 3 nahiyede yaşayan tahmini toplam nüfus 3619 kişi, bunun 2288'i Hıristiyan 1331'i de Müslüman'dı. Aynı tarihte Rize'nin nüfusu 36706 Hıristiyan 2672 Müslüman, Pazar'ın 3341 Hıristiyan, 459 Müslüman olarak geçmekte, 1554'te Hemşin'deki Müslüman nüfusta azalma Pazar'daki Müslüman nüfusta çoğalma görülmektedir. Bu da Hemşin'den Pazar'a inen ailelerin varlığı ile doğrulanmaktadır. 1515-1532 tarihlerini taşıyan Tımar İcmal Defteri'nde "vilayet-i Hemşin"nin hane sayısı 679'dur. Bölgeye Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve 2. Abdülhamit döneminde yerleşimler olmuştur.

1509-1566 döneminde Trabzon livasının kazası olan Hemşin'in üç nahiyesi; Hemşin, Karahemşin ve Aksenos olup mirliva rütbesinde yöneticisi vardı. Aynı dönemde Hemşin'in yöneticisi büyük tımar sahibi Mahmut Çelebi ve başasker de Ali Koruk isimleri geçmektedir. Ali Koruk'un ve Mirliva Mahmut Bey'in adamı Mahmut Nalbant Mora sürgünlerinden olup, Hemşin'e Mezrak Ailesi ile birlikte gelmişlerdi. O tarihlerde Hemşin bölgesinin mahsulatı devlet merkezinden gelen bir emirle götürü olarak tespit edilirdi. Hemşin kazası 34 köy, 671 hane idi.

Hemşin hudutları dahilinde iki kale bulunmaktaydı. Halk dilinde Zil Kale olarak bilinen kalenin asıl adı "Kala-i Hemşin-i Zır"dır. Zil Kale Pontus yapısıdır. Pontus kralı Mitridates VI uzağı gören tedbirli bir hükümdardı. Akıbeti düşünülerek Pontus arazisi dahilinde, bilhassa Karadeniz bölgesinde, erişilmesi müşkül, hattâ imkânsız mevkilerde kaleler yaptırmış ve bunların bazılarını hazinelerini de yerleştirmişti.

Kalenin inşa tarihinin MÖ 70 yıllarına rastladığı sanılmaktadır. Zil Kale sonradan Trabzon Rum İmparatorluğu devrinde tamir edilmiştir. 1520 kayıtlarına göre kalede bir dizdar (kale kumandanı) bir kethüda (dizdarın muavini) bir imam ve hatip, bir bevab (kapıcı), bir fenari, bir haddad (demirci), bir topçu ve otuz üç merdan (kale eri) bulunuyordu. Bugün Yukarı Kale'ye "Kale-i Bala", Aşağı Kale'ye de "Zil Kale" denilmektedir. O tarihlerde Yukarı Kale'nin 40 neferi vardı. 1876 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Pazar (Atina) ve Hemşin'e bağlı köylerin tamamında yaşayanların Türk olduğu görülmektedir.

Hemşin, *şin* kökenli bir kelime olup, *hem*, Osmanlıca'da bir takı edatı olarak birleştirici anlamda kullanılmaktadır. *Hem* Farsça isimlerin başlarına gelip Türkçe "daş" edatı gibi ortaklık, birlik gösteren sıfatlar teşkil eder. Örnek olarak *aramış* 'dinlenen' anlamındayken, *hemaramış* 'beraber' birlikte 'dinlenen' anlamındadır. *şin*, *şen*, 'dağ' başındaki kale, dağ

başındaki köy', *Hemşin*, *Hemşen* 'dağ başındaki kaleler, dağ başındaki köyler' anlamındadır. Hemşin coğrafi olarak bir bölgeye verilen addır. Hemşinli de bir etnik kimlik değildir. Hemşinli dağlı anlamındadır.

Kaşgarlı Mahmut *Divan-ı Lügat'it-Türk*'te Emşen'in anlamını 'kuzu derisi, kürk yapılan deri' olarak vermektedir. Hemşin'de yaşayış olarak hayvancılık egemen olduğuna göre, Hemşinliler (Emşinliler) kuzu derisi giyenler olarak da anılabilirler. Sonradan Hemşen veya Hemşin olarak değişim göstermiş olabilir.

Şen, Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe sözlüğünde; 1) Göze ve gönüle hoş görünen hal, 2) Ferahlı, olarak verir. Hayat Büyük Türk Sözlüğü şeni; 1) Meskun, işlenmiş şen bir memleket 2) Ferah, aydınlık, şen bir yer olarak vermektedir.

1957 Türk Dil Kurumu Basımı Tarama Sözlüğü *şen*, *şin* 'dağ başında kalan kale ve köy' olarak vermektedir. Örneklerin tamamı Hemşin veya yöresel deyişle Hemşen'in adını dağ başındaki köyler veya dağ başındaki şenlik yer anlamına geldiği yönündedir ki, bu da Hemşin'in coğrafi konumuna uygundur.

Bu konuda bize en önemli yol gösterici 1862 tarihinde Hacı Memiş Paşa'nın inşa ettirdiği Yalkaya Köyü (Gomno) Papager Mahallesi cami kitabesi olmuştur:

*Ya latif ber mecd için pek emel işmişin bu meyde mümin
Etti ona tarh temel eltaf-ı rabbülalemin
Bir mirmiran heman inşaya edip ihtimam
Bu nokta Hemşeni etti tamam şerefle hemnişin
Tarih ta min söyledi Behçet Ahmet yaptı
Gali mabedi Hacı Memiş Paşa hemin
1279/1862*

Hemnişin'in beraber, birlikte oturup kalkan olduğunu sözlüklerden yukarıda vermiştik. Doğu Türkistan'da da dağ başında yerleşimin yoğun olduğu bölge Hemşin olarak adlandırılmıştır.

Bölgede bulunan Osmanlı dönemine ait eserler ile bölgeden çıkan bilim adamlarının şüphesiz bağlantısı vardır. Sadık Albayrak'ın 5 ciltlik "Son Devir Osmanlı Uleması" eserine göre, Rize bölgesinde yetişen 21 Osmanlı aliminin 19 tanesi Hemşin bölgesindedir.

Yine Sadrazam Damat Mehmet Ali Paşa Hemşinlidir. Hacı Alioğulları ailesinden fındık tüccarı ve Galata Başağası Hacı Ömer Ağa'nın oğ-

ludur. 1813 tarihinde Hemşin'de dünyaya gelmiş 1852 senesinde sadrazam olmuştur. Damatlığı, II. Mahmut'un kızlarından Adile Sultan'la evlenmiş olmasındandır.

1804 yılında Hemşin'de doğan Gamsız Hasan Bey deniz eri olarak katıldığı donanmada sağladığı başarılarla albaylık rütbesine kadar terfi etmiştir.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Erzurum Kongresine çağırdığı Mehmet Necati Memişoğlu Bey Hemşinlidir. Bugünkü Çamlı Hemşin ilçesinin Çinçiva, yeni adıyla Şenyuva köyünden Memişzâde Reşit Beğ ile Hatice Hanım'ın oğludur. 1303 (1887) baharında doğdu. İlkokulu köyünde okuduktan sonra, Erzurum'da fırıncılıkla uğraşan akrabasının yanında kalıp, Yetim Hoca Medresesi'ni birincilikle bitirdi; Arabca ve Farsça'yı da iyi öğrendi. İstanbul'a gidince medresede okudu. Ayrıca Dârülmü'allimin'den mezun oldu; "İzmir Pâye-i Mücerredî"ni ve "İstanbul Pâyesi"ni kazandı. Muallimlik ederek, Hukuk Fakültesi'ni de bitirdi. 1914'te Kafkas cephesinde gönüllüler ile birlikte Ruslarla savaştı. Daha sonra Tabur İmâmı olarak Rumeli Osmanlı müfrezesinin hocası; 1918 Mayıs'ında da Batum'u kurtaran tümenimizin müftü ve fâsihi (öğütçüsü) oldu. Batum'da çıkan "Cenubigarbî Kafkas Hükümeti Nâşiri Efkârı" olan *sadayi millet* gazetesinde milli birlik yolunda yazılar neşretti. Erzurum Kongresi'ne Rize mümessili olarak katıldı; "Manda" aleyhindeki olumlu çalışmaları ile kendisini sevdirdi. I. Meclis'e Lazistan/Rize Mebusu olarak katıldı. 1921'de bir gönüllü çetenin başında Yunanlılar ile mücadele etti. Kırmızı - yeşil şeritli İstiklâl Madalyası'nın sahibi oldu.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde bulunan Abdullah Efendi Hemşinli olup Arabi ilimlerin mütehasşsılarından. 1776 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Yayınladığı eserler: "Hâşiye alâ Ebi'l-Feth, Risâle mine'l-Ferâiz, Risâle fi'l-ihdiyârî'l-Cüzî, Risâle mine'l-Hisâb,, Hâşiye'a lâ muhtasari'l-Müntehâ".

Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* eserindeki Osmanlı alimlerinden Abdülaziz Efendi, Bağcıoğlu Rençper Halil Ağa'nın oğlu olup, 1837 tarihinde Hemşin'de doğmuştur. Ahmet Galip Efendi, Laz Alizade Süleyman Ağa'nın oğlu olup, 1845'te Hemşin'de doğmuştur. Mehmet Hurşit Efendi, Ardahan'dan Hemşin'e muhacir olarak gelen tüccar Ali Ağa'nın oğlu olup, 1846 yılında Hemşin'de doğmuştur. El-Hac Ahmet İslâm Efendi, Mahmut Hamdı Efendi'nin oğlu olup 1851'de

Hemşin'de doğmuştur. Mehmet Hürşit Efendi, Temuşoğlu Hasan Efendi'nin oğlu olup 1851 tarihinde Hemşin'de doğmuştur. Ömer Hulusi Efendi, Mektep hocalarından Abdülaziz Efendinin oğlu olup 1852'de Hemşin'de doğmuştur. Yusuf Talat Efendi, Poduroğlu Mustafa Ağa'nın oğlu olup 1853 senesinde Hemşin'de doğmuştur. Ahmet Hamdi Efendi, Erzurum Müftüsü Hacı Ali Efendi'nin oğlu olup 1855'te Hemşin'de doğmuştur. Hafız Reşit Efendi, Hamza Yahuza Ağa'nın oğlu olup, 1855'te Hemşin'de doğmuştur. Ali Necip Efendi, Ahmet Efendi'nin oğlu olup 1859 yılında Hemşin'de doğmuştur. Recep Fehmi Efendi, Kürtzade Ali Galip Efendi'nin oğlu olup 1859 senesinde Hemşin'de doğmuştur. Yusuf Efendi, Yusuf Nadir ve Yusuf Dehri adlarıyla da anılır. Feyzullah Dehrizade, Abdülkadir Efendi'nin oğlu olup 1868'de Hemşin'de doğmuştur. Mehmet Hulusi Efendi, Temuşoğlu Mehmet Arif Ağa'nın oğlu olup 1871'de Hemşin'de doğmuştur. Ahmet Edip Efendi, Numan Efendi zade Abdülkadir Ağa'nın oğlu olup 1872 tarihinde Hemşin'de doğmuştur. Erdem Efendi, Demirci oğlu Mehmet Efendi'nin oğlu olup 1872 tarihinde Hemşin'de doğmuştur. Hüseyin Avni Efendi, Naibzade Süleyman Efendi'nin oğlu olup 1878 senesinde Hemşin'de doğmuştur. Ahmet Mithat Efendi Mehmet oğlu Süleyman Efendi'nin oğlu olup 1878 senesinde Hemşin'de doğmuştur. Ahmet Galip Efendi, Tüccar Ali Efendi'nin oğlu olup 1881'de Hemşin'de doğmuştur. Ömer Lütfü Efendi, Behlül Vehbi Efendi'nin oğlu olup 1882'de Hemşin'de doğmuştur.

Köy isimleri yöre ağzının dışında kitabe ve salnamelerde yazıldığı şekilde yazılmıştır. Örneğin; Çingit – Çinkit, Padara – Badire, Canava - Sanova, Şamelli – Sahmerli gibi.

Kaşkarlı Mahmut'un Divanü Lügat-it Türk adlı eserinde ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde 24 Türk boyu arasında yer alan Çigil: Çiyil, Uğrak boyları ile Çingit köyünün halkının dolayısıyla Hemşin halkının bağlantısı olduğu muhakkaktır.

Şüphesiz Hemşin'de ulaşamadığımız birçok mezar olduğu gibi, tespit edemediğimiz Hemşin'in yetiştirdiği birçok ünlü kişilerde vardır. Amacımız, bölgede bulunan kültürü tanıtmak ve bölge tarihine ışık tutmaktır. Harf inkılâbından sonra Osmanlıca yazılı belgeler okunamadığından, bilinçsizce bölge halkı tarafından yok edilmiştir.

Ulaşabildiğimiz birkaç fermanı yayınlamayı uygun bulduk. Hemşin Seraskeri Ali Koruk'un torunu Sayın Abdullah Doruk'un evinde bulunan fermanlar bölge tarihi açısından çok önemli belgelerdir. Doruk, *Divan-ı Lügat-it'Türk*'te "Uç Beyi" anlamındadır. Doruk ailesinin o zaman ki

soyadı, Ali Koruk'un soyadından da anlaşılacağı gibi, Doruk olarak değiştirilmiştir.

Vehbi Güney'in 1969 tarihli Hemşin dergisinde "Tarihten Bir Yaprak" adıyla yayınladığı yazısındaki Başvekalet arşivi sayfa 79, hüküm 626, 1610 tarihli ferman, Hemşin'in tarihine yönelik çok önemli belgedir. Fermanda, Hemşin Kale ağası olan Hüsam ile oğlu Murtaza'nın, Hüsam kale ağası olmadan önce Hemşin kazasına bağlı Başköy, İlivre ve Varoş köyleri halkının pek çok malını aldıkları, arazilerini de ellerinden alarak başkalarına satmak sureti ile halkı perişan ettikleri; yukarıda adı geçen Murtaza ayrıca eşkıya olup bu köyler ahalisinin sığırlarını, keçilerini ve erzaklarını haksız yere zaptettiği, baba ve oğlunun padişaha ait kaynakları muhafaza etmekte olan görevlilerin konaklarını basıp her çeşit kötülüğü yaptıkları bildirilmiş olup, durumun kanun çerçevesinde incelenmesi ve fakirlerin haklarının geri alınması hususunda buyruk verilmektedir.

Sayın Abdullah Doruk'un evinde bulunan fermanlardan, Sultan İbrahim'in Osman Halife B. Hüseyin'e, Hemşin kazasına bağlı, Çötenez adlı köy halkının yeniden yaptırdıkları caminin tamirat ve tadilatından geçmesi için verdiği berat evde bulunan fermanlar arasında bölge tarihine ışık tutacak çok önemli bir belgedir. 1640-48 gibi çok eski bir tarihte, bu kadar ulaşımı zor olan dağlık bir bölgede cami tadilatı ile ilgili bir beratın verilmesi bölgede yaşayan halkın etnik kimliği ve inancı konusunda değerlendirilmesi gereken diğer belgelerle birlikte çok büyük anlam teşkil etmektedir.

Yine Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü (Mulğa divanı hümayun sicilatından 173 numaralı şikayet defterinin 77. sahifesinden 1959 tarihinde çıkarılan Rumi 1159 (Miladi 1746) tarihli, Hemşin köyleri arasındaki Palovit yaylası ile ilgili köyler arasındaki ihtilafın çözümü konusunda verilen ferman, Müslüman şahitlerin şahadetleriyle tespit olunmuştur. Bu yazı bölge halkının kimliği konusunda çok önemli belgedir.

Mezar taşları ve kitabeler halk kültürümüzün ve tarihimizin en kıymetli eserlerindedir. Bu objelerin bizlere geçmişle ilgili tarih, sanat ve kültür yönünden belge niteliği taşıyan, kaynak teşkil eden özellikleri vardır. Mezar kültürü değişik din ve milletlerde farklı bir biçimde gelişmiştir. Türk - Osmanlı mezar kültürünü ele alırken İslâmiyet öncesi ve sonrası olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Türklerde İslâmiyet öncesi mezarları, Orta Asya'da Göktürk ve Uygur mezarlıklarına, Türklerin mezar üzerine taş dikme geleneğine, kutsal sayılan at, koç, koyun gibi evcil hayvanların taştan yapılmış heykellerini mezar taşı olarak yaptırma-

ları ve göçtükleri yerlerde ölen ilk beylerinin mezarlarına koç heykelini mezar taşı olarak dikmeleri atalarımızın nerelerde yaşadığını belgeleyen tarihî eserleridir.

Müslümanlığın ilk yıllarında mezarların kalıcı bir şekilde yapılması günah sayılmış, insanın topraktan gelip yine toprağa döneceği inancıyla mezar yapımı yasaklanmıştır. Sadece ölülerin gömüldükten sonra vahşi hayvanlar tarafından çıkartılmaması için mezarların üzerine taş koymaya müsaade edilmiştir. İslâmiyet'in yayılma döneminde Türklerce mezarla ilgili kurallar ilgi görmemiş ve alışlagelmiş mezar kültürleri devam etmiş ve mezar yapımlarına mezar taşları ile İslâm'ın ölüm sonrası ölüye karşı Tanrının bağışlayıcı gücünden, dua ve rahmet beklentilerinin eklendiği gözlenmiştir.

Osmanlı'larda mezar taşı geleneği çok eski dönemlerden başlayarak diğer Müslüman ülkelerde benzeri görülmeyen bir sanat eseri kimliği kazanmıştır. Mezar taşları ölenin cinsiyetine göre yapılmış; erkek mezarlarında başlık ön plana çıkartılmış, kadın mezarlarında süslemeler İslâm öncesi Türk kültürünün izlerini taşımıştır. Osmanlı mezarlarındaki bu etkilenmenin Orta Asya Türk Şaman kültüründen kaynaklandığı konusunda Osmanlı mezarları üzerine araştırma yapan uzmanlar ortak görüş içindedirler.

Çamlı Hemşin'in Ülkü köyünde ve (Aşağı Vice) Aşağı Çamlıca mahallesinde bulunan koç heykelli mezar taşları Malazgirt Meydan Muharebesi öncesi, bölgede Türk varlığının birer delilidir.

Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan koç heykelli mezarlardan Ülkü köyündeki mezarın taşı Rize Atatürk müzesine getirilmiştir.

Bölgede tespit edebildiğimiz 200'e yakın mezar taşının içerisinde Eski adıyla Mollaveyis, yeni adıyla Ülkü köyünde Rize Hemşin yöresinde bulunan Osmanlı mezarlarının en eskisine rastlanmıştır. Hacı Abdullah Zade Müsellim Hacı Osman Efendi'nin mezar taşı 1111 (1699) tarihlidir. Hacı Abdullah zade Müsellim Osman Efendi'nin mezarı ile (Çingit) Uğrak köyünde bulunan Hasan Beşe oğlu Mahmut Beşe'nin 1703 tarihli mezarları bölgede tespit edebildiğimiz en eski kitabeli mezarlardır.

Hemşin mezarlarında bulunan kitabelerin tarihleri Karadeniz bölgesinde bulunan en eski tarihli mezar taşları kitabelerindedir. Yine koç heykeli bulunan Aşağı Çamlıca (Aşağı Vice) mahallesinde bulunan camî duvarındaki eski caminin minber taşında, 1700 yılında Mehmet Kızı Hatice Hanım tarafından caminin yaptırıldığı yazılmaktadır. 1700 yılında

Hemşin gibi dağlık ve ulaşım zorluğu olan bir yerde bir kadın tarafından caminin yaptırılmasının önemi bölge tarihî açısından tartışılmaz.

Rize Hemşin bölgesi Osmanlı mezar taşlarında bulunan yazılar inanç gereği Allah'ın adıyla başlamaktadır. *Hüvel Baki* 'Baki olan Allah'tır' şeklinde yazılan mezar taşları çoğunluktadır. *Ah minel mevt* 'Ah acı ölüm' genellikle genç ölenlerin mezar taşlarında bulunmaktadır. Mezar taşlarındaki unvanlar genellikle Hacı Ağa, Ağa, Bey, Molla, Beşe, Efendi, Hacı Efendi, Çelebi, Zade, Usta şeklindedir.

Erkek mezar taşlarında en çok kullanılan unvan "Ağa"dır. Ağa Türklerde akrabalık derecesini belirten bir unvan şeklinde ise de, çoğunlukla üst tabaka için kullanılan geniş toprak sahiplerine verilen addır. Bu unvanın Osmanlı'da sarayda bulunan görevlilere, Yeniçerilerin en üst düzeyinde görev yapanlara verildiği Osmanlı mezarları üzerine araştırma yapan uzmanların ortak görüşleridir. Örnek olarak Badire Köyü Bahar Mahallesiinde bulunan Hacı Ahmet Oğlu Hacı İbrahim Ağa serdengeçti ağasıdır. Ölüm tarihi 1778'dir. Serdengeçti, Osmanlı'da askeri bir unvandır. Ağadan sonra erkek mezarlarında bulunan ikinci unvan ise efendidir. Efendi belli eğitim alanlara verilen unvan olup bazılarının mezarlarında yaptıkları görevlerde yazılmıştır. Örnek olarak Çamlı Hemşin'in Yukarı Şimşirli (Yukarı Vice) mahallesiinde bulunan Hacı Yunus Efendi'nin mezar taşında Hemşin Naîbi yazılmıştır. Naîb Osmanlılarda vekil kaymakam veya vekil kadılara verilen görevlerdir. Hacı Yunus Efendi'nin ölüm tarihi ise 1865'tir.

Yörede bulunan Beşe unvanlı mezar taşı adedi 4 tane olup en eski tarihli (Çinkit) Uğrak Köyünde bulunmaktadır. Hasan Beşe Oğlu Mahmut Beşe'nin ölüm tarihi 1703'tür. Beşe unvanı, Osmanlıda paşa unvanının alt türü olarak kabul edilmektedir. Beşe'nin lügat karşılığı büyük erkek evlat şeklinde olup 13-14. yy Türkçe'sinde başkan, emir anlamında kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul mezar taşları üzerine araştırma yapan uzmanlar, Yeniçerilerin üst düzey komutanlarının mezar taşlarında Beşe unvanlı mezar taşlarına rastladıklarını belirtmektedirler.

Diğer bir unvan ise zadedir. Zade, eski mezarlarda soyadı yerine kullanılmış olup tanınmış kişilerin kullandığı oğul, soy anlamını taşımaktadır. Kelime Farsça kökenlidir. Kör han zade, Ferah zade vb.

Çelebi unvanı Osmanlı devletinin ilk devirlerinde şehzadelere verilen unvan olup, okur yazar, şehir terbiyesi almış kimselere ve Mevlevi tarikatının başı Mevlâna'ya ve Hacı Bektaş soyundan gelen kimselere de Osmanlı'larda Çelebi denilmektedir.

Çelebi unvanlı mezar taşı, Hemşin ilçesinin Bahar (Badire) Mahallesinde bulunmaktadır. Molla Ahmet oğlu Eyüp Çelebi'nin ölüm tarihi 1746'dır. Molla unvanı, lügatte, 1. Müderrislikten kadılık payesi kazanan ulema, büyük kadı, birinci derecede kadı. 2. Büyük alim hoca şeklindedir. Molla unvanı Hemşin mezarlarında Molla ve Mollaoğlu şeklinde görülmektedir.

Badire köyündeki Eyüp Çelebi'nin babası Molla Ahmet'tir. Pazar ilçesine bağlı (Çinkit) Uğrak köyünde bulunan Züheyla Hanım'ın babası Molla Ali'dir. Züheyla Hanım'ın ölüm tarihi 1807'dir Aynı köyde Molla Aliler olarak anılan aileler bulunmaktadır. Ortayol (Meles kur) köyünde Mollalar diye anılan aile olup, aile mezarlıklarında bulunan Mat oğlu Ahmet'in mezar taşında "Ceddim Hoca, Atam Hafız, ha diyecek yoktur neslime" yazılması ailenin soyunun mollaya dayandığını destekler.

Yine aynı köyde Körhazade sülalesinin kollarına Bilaller, Azizler, Molla Ömerler gibi lakapların verilmesi sülalede Molla olduğunu doğrulamaktadır. Molla Ömer'in doğum ve ölüm tarihine ulaşamadık. Molla Ömer'in oğlu Azizin doğum tarihi 1806'dır.

Rize Hemşin'deki mezarlara birer kültür hazinesi olarak bakıp, gerek mezarların gerekse mezar taşlarının bir sanat eseri niteliği taşıdığını kabul etmek gerekir. Mezarların çevre duvarları yontma taşlarla işlenmiş olup yörede Horasan harcı diye bilinen kireç, kum, yumurta akı ve pekmez karışımıyla elde edilen harçla yapıldığı yaşlı ustalar tarafından söylenmektedir. Bu karışımın yöredeki kemer köprülerin ve konakların yapımında da kullanıldığı görülmektedir.

Mezarlıklar genellikle cami çevresinde bulunmaktadır. Şenyuva köyünde ve Ortan köyünde köprü ayağına yapılmış mezarlıklar bulunsa da, Şenyuva caminin etrafında da tarihi mezarlıklar vardır. Birçok mezarlık orman içlerinde bulunmakta olup, arazi yapısı nedeniyle ulaşılamamıştır. Örnek olarak Ortayol köyü caminin arkasında dikenler temizlendikten sonra 5 adet Osmanlı mezarı daha tespit edilmiştir. Fakat görüntüleme ve okuma imkanı bulunamamıştır.

Mezarların yapımında kullanılan taşlar beyaz mermer olup, yörede bu özellikte taş bulunmamaktadır. Taşların nereden gelmiş olabileceği sorularımızı yöre halkının yaşlıları İstanbul, Trabzon ve Rusya olarak cevaplandırmışlardır.

Mezar yapımının masrafı göz önüne alınırsa, yörede sadece ekonomik yönden güçlü ailelerin mezarlarının yapılmış olduğu bir gerçektir.

Mezar taşlarındaki süslemeler, özellikle kadın mezarlarında uygulanan sanatsal çizgiler, birer sanat şaheseri olup, gerçekten hepsi birbirinden ihtişamlı görünümündedir.

Erkek mezarındaki başlıklar, büyük sarıklı olanlar ulema ve paşaları, uzun külah üzerine sarık tasvirli derviş ve tarikat şeyhlerini, sadece ince sarıklılar köy ağalarını, üstü geniş ve altı dar kavuk biçiminde olanlar Yeniçeri ağalarının mezarı olduğunu işaret etmektedirler.

Özellikle Bahar Mahallesi'nde ve Pazar İlçesine bağlı Ortayol Köyü Pirim oğlu mezarlığında bulunan kadın mezarlarındaki taşlarda, hat sanatının çok ince özellikleri görülmektedir. Süslemeler çoğunlukla ayak taşında uygulanmış olup, baş taşlarında metnin etrafı süslenmiştir. Kadın mezarlarındaki birçok taş sade bir şekilde yapılmış, başlıklar yarım baş şeklinde olup metinler çerçeve içerisine alınmıştır.

Erkek mezarlarının en ihtişamlısı Uğrak köyünde cami arkasında bulunan Hacı Hüseyin Ağa'nın mezarıdır. Sıçan oğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın Rusya ile 1789 yıllarında başlayan harp dolayısıyla Kafkasya'daki Soğucak ve Anapa şehirlerine gitmeleri emredilen Doğu Karadeniz bölgesi âyanları arasında yer aldığı ve Sıçan Hacı Hüseyin Ağa'nın bu savaşta 100 askerle katıldığı Osmanlı kaynaklarında belirtilmektedir.

Mezar sandık şeklinde iki parçadan meydana gelmiş olup baş ve ayak taşları sandukayla bir bütünlük içinde yapılmıştır. Baş taşı ve ayak taşı, 1 m. yükseklikte, 50 cm. eninde, 10 cm. kalınlığında, sandukanın çevresi 1 m. yükseklikte, 75 cm. eninde, 120cm. uzunluktadır. Sandukanın etrafında 10 cm. kalınlıkta kenar bırakılarak içi oyulmuştur. Bu mezar taşının, bulunduğu yere hangi olanaklarla getirildiğinin cevabını bulmak zordur.

Rize Hemşin yöresi mezar taşlarını araştırırken, mümkün olduğu kadar bütün mezarları fotoğraflayıp, metinleri de koymayı tercih ettik. Ancak çıkmayan fotoğrafların yeniden çekimini yapamadık. Hemşin mezarlarının hepsi tek başına birer doktora tezi olabilecek özelliktedir ve Kültür Bakanlığı'nca mutlak suretle korunmaya alınmalıdır.

Yörede bulunan cami, konak, çeşme ve kitabeler de korunması gereken kültür eserlerindedir. Bölgede bulunan tarihi Osmanlı camileri 150-300 yıl olan yapım tarihleriyle, gerek iç mimari, gerekse dış mimari olarak incelenmesi ve ebedileştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu tarihi camilerin bazılarının yıkılıp yeniden yaptırıldığına dair fermanlar vardır.

Aşağı Çamlıca mahallesinde bulunan yeni caminin arka duvarında, eski caminin taştan oyma olarak yapılmış minber taşının, köşe taşı olarak kullanıldığını gördük. Yine Ortayol köyünün caminde, eski caminin taşı, sonradan yapılan caminin duvarına monte edilmiştir. Eski taşın üzerindeki yapım tarihi 1859, sonradan yapılan caminin yapım tarihi 1896'dır. Konaklardaki kitabeler çoğunlukla yapım tarihleriyle ve hayır dualarıyla ilgilidir.

1876 Tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde tespit edilen nüfus sayımını sonuçları da bölgenin etnik kimliğini tespit ederek belgelemiştir. Bu bölgedeki doğal coğrafi koşullar bölge halkını sürekli gurbetçiliğe ve göçe zorladığından Hemşin'in nüfusunun çoğunluğu 1830'dan sonra Hemşin dışında gurbetçi olarak yaşamak zorunda kalmıştır.

Hemşin'le ilgili araştırma yapmak isteyenler yanlı ve yanlış yapılan çalışmaları kaynak göstermek suretiyle yazacaklarına, yöreyi görerek, gerçekleri yazarlarsa daha doğru iş yapmış olurlar.

Bu şekilde belgelere sahip olan Hemşinliler, belgelerin birer fotokopisini bize ulaştırmaları halinde hem tarihe ışık tutacaklar, hem de kitaplarda ebedileşeceklerdir.